

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Ову књигу Филолога уредили
М. ПАВЛОВИЋ Р. БОШКОВИЋ М. ПЕШИКАН

Секретар
Ж. СТАНОЈЧИЋ

књ. XXX — св. 1—2

БЕОГРАД
1973

France BEZLAJ

(Ljubljana)

LEKSIKOLOŠKE GLOSE

Med množico slavistov, ki se danes poklicno ukvarjajo z izraznim fondom slovanskih jezikov, se osupljivo redki zanimajo za leksiko še preko meje svoje neposredne naloge. Po vnaprej določenih normah sestavljajo različne tipe slovarjev, zbirajo na terenu narečne izraze, izpolnjujejo vprašalnice za lingvistične atlase, ne zavedajo se pa, da je vsaka beseda živ organizem, produkt razvoja in okolja, ki v znanosti že ima, ali pa bi vsaj morala dobiti svoj posebni dosje, kjer bi se oblikovala in dozorevala njena problematika. V zadnjem desetletju je izšlo ali vsaj začelo izhajati po slovanskem svetu več slovarjev kakor preje v sto letih. Tudi slabše raziskani slovanski jeziki poizkušajo čim hitreje nadoknaditi zamujeno. Za analizo vsega tega ogromnega gradiva pa je po vsem slovanskem svetu na razpolago največ sedem do osem skromnih delavnic, prav tako zadolženih s konkretnimi nalogami nacionalnih etimoloških slovarjev.

Vprašanje pa je, če je zares naloga etimologa, da zajame celotno problematiko besed in besednih družin. Vzemimo za primer splošnoslovanski glagol psl. **grebsti*, **grebo*, csl. *gresti*, *grebo*; v vsej etimološki literaturi ni nobenega dvoma, da je izhodišče ide. **ghrebh-*, za kar je na razpolago dovolj paralel v drugih indoevropskih jezikih. Vprašanje je samo, ali je treba kot izhodišče suponirati dve homonimni osnovi **ghrebh-*, eno s pomenom „grabit, ropati“ in drugo s prvotnim pomenom „česati, praskati, kopati“. Za dve homonimni osnovi so se odločili Meillet, MSL XIV 332; Berneker, SEW I 347; Pokorny, VWb 455 itd. Eno samo izhodišče pa je zagovarjal Persson, Beiträge 728 in k njegovemu mnenju se vračajo novejši avtorji, kakor Vasmer, REW I 305; Fraenkel, LEW 165; Skok, ERHSJ I 599 itd. To je semantični problem indoevropske komparativistike.

Slavistična analiza nam pokaže, da je ta osnova **ghrebh-* zastopana v slovanskih jezikih v različnih prevojnih stopnjah; poleg **greb-* tudi **grēb-*,

dalje **gr̥b-* in s podaljšavo **grib-*, v polni stopnji **grob-* in s podaljšavo **grab-*. Preko te ugotovitve pa ni šel niti Skok, ki je v svojem etimološkem slovarju posvetil tej osnovi več kakor pet stolpcov z bogatim gradivom srbohrvaških izpeljank. Izogne pa se Skok težavnemu vprašanju, kakšen je na srbohrvaškem ozemlju areal redukcijske stopnje **gr̥bb-*, sbh. *gr̥nuti* v pomenu „grebsti“ in koliko je to sovpadlo s homonimno osnovno **g̥rt-*, sbh. *g̥rtati*. Poleg č. *poh̥biti* „pokopati“ je nedvomno samo sl. *o-(pre-, z-)g̥rniti* „ogrebsti“ (*ogr̥niti*, *ogr̥njati*, „velare“ < **g̥rt-*). Podaljšana redukcijska stopnja je v csl. *pogribati* (Supr. zb.) „pokopavati“, mak. *gribam loze* (Ohrid), prim. sln. *grébatu vinograd*, sbh. *izgr̥nuti vinograd* (kje?) in blg. *zagribam*, *zagribvam*. Sbh. *griblja* „razor“ je verjetno iz **gr̥eb-*, toda sln. tpn. *Griblje* < **gribljane* s svojim ekvivalentom v grški Makedoniji (Vasmer, Slaven in Griechenland 28) bi zaradi areala utegnil spadati zraven, čeprav izvaja Vasmer iz *grib* „goba“.

Tudi specializirani *gr̥bsti* „mučiti, skrbeti“, sln. *to me grebe* „skrbji“ ima podoben areal, mak. *greb* „skrb“, *grebi se* „je zaskrbljen“ in stč. *h̥reben*, *h̥rebnec* „podagra“. Toda sln. *ogreba me* „zebe me“ (jvzh. štaj.) najdemo samo v p. *grabieć* „otrpniti od mraza“, kaš. *grabcie* „od mraza otrple roke“ (Otrebski, ŽW 278 izvaja iz *zgrubieć*; Ślawski, SEP I 334 iz *grabić*, za kar priča tudi sln. oblika). Tudi sln. dial. *greblo* „grablje“ ustreza mak. *greblo* in stp. *grzebilo* v istem pomenu. Toda za samo sln. *greblo* „skelet, okostje“ najdemo paralele šele v lit. *gr̥bčiai*, *gróbas* „skelet“. Sln. *ogréniti* poleg *ogrébni* „ogrebsti“ srečamo v csl. *ogrenoti* „vzdržati se“ (Greg. Nazar.) in v p. *grzonąć*, *odgrzonąć* „oddeliti“. Žal pri cerkvenoslovanskih tekstih največkrat ne poznamo lokacije nastanka. V istem csl. tekstu je npr. fraza *dymomz i strachomz*, ki jo je mogoče pojasniti samo s starinsko slovenskim *dímļjati* „dvomiti“ (Bezlaj, JIS 1971/72, XVII, 102). Toda csl. *izgrebi*, *izgr̥bb* „trama, stupa“ se pojavlja tako v balkanskih csl. kakor v ruskih csl. tekstih. Temu odgovarja sln. (*i*)*zgrebi* (f. pl.), (*i*)*zgrebice*, slš. *z(h)rebe*, p. *zgrzebi*, *zgrzebie* in br. *zrebyje*, *zrebnina*. Toda sln. dial. *zagrébica* „zapecék“ ima svoj ekvivalent samo v č. dial. *zářebí* „ognjišče“ (Morava). Naj pri tem omenim še sln. *zagréb* „okop“, izpričano prvič v 16. st. (Megiser). Tudi madž. je *geréb* „okop, agger“ poleg „breg, litus“ (Benkő, MESz I 1048) in morda se moti Skok, ERSHJ I 600, ki tpn. *Zagreb* izvaja iz sbh. *greb* „breg, obala“.

Znano je, da psl. *pogreb* „sepultura“ ni izpričan v ruščini in bolgarščini. Tam je *pogreb* vojaški pojem „skladišče, klet“. Na zahodu pa manjka pri *grebsti* pomen „veslati“, sbh. samo v pregororu *boga moli al k brijegu grebi* (Skok, z. c.).

Tako nam besedotvorne in semantične posebnosti že pri eni sami, sicer splošnoslovanski osnovi nudijo nekaj upoštevanja vrednih namigov za

etnogenezo južnih Slovanov. Dosje besede *grebsti* s tem seveda še ni zaključen. Dovolj zgovorni pa so ti primeri, da opozore na neobdelane praznine med slovanskimi registrirnimi slovarji vseh vrst in etimološkimi slovarji, ki bi se morali razrasti v dolge kolekcije debelih foliantov, če bi hoteli tudi s teh vidikov zajeti celotno, največkrat še ne sluteno problematiko posameznih slovanskih leksičnih osnov.

Peščica etimologov ne zmore vsega tega. Zamudno brskanje po številnih, mnogokrat težko dostopnih slovarjih vseh slovanskih jezikov si osamljeni etimolog privošči samo pri osnovah, pri katerih je vsaka aplikacija nezadovoljiva in prisiljena; ni malo tudi takšnih, ki doslej še niso bile nikoli obravnavane v strokovni literaturi. Vzemimo za primer sbh. *zagúšiti*, *zágúšim* „zadušiti“, *zágušljiv* „astmatičen“. Berneker, I 309 povezuje to z rezervo z r. csl. *oglæchnoti*, *oglæchatí* „oglušeti“, r. *glóchnutъ*, stp. *oklnać*, *olknąć* (<*oglæchnoti*), č. *ohlechnouti*. To je redukcijska stopnja k psl. *gluchъ* (< **ghleu-so?*), lit. *glūsti* „noret“, *glusnùs* poleg *klusnùs* „poslušen“, *klausyti* „slušati“, *klusàs* „naglušen“. Težave v zvezi s to etimologijo seveda ne spadajo več v področje slavista. Poseben pomenski odtenek tega slovanskega *glæchnoti* je „z udarcem omamiti“, č. dial. in slš. *zahlušit'*, p. *gluszyć* in blg. *glæchna* „utišam“. Toda Vasmer, REW I 375 ne dvomi več kot Berneker, da sbh. *zagúšiti* ne bi spadal do tej besedni družini in se sklicuje na r. dial. *glóchnutъ* „dušiti“. Skok, ERSJH I 637 pa povezuje sbh. *gušiti* z *gùša*, oboje iz lat. *geusiae* „fauces, gingivae“.

Sln. dial. *zagólniti* „zadušiti“ (vzh. štaj.) je enako kakor v ruščini, širše razprostranjen pa je sln. pomen „zamašiti“ z vrsto oblikovnih variacij poleg *zagólniti* tudi *zagólsniti*, *zagolhávati*, *zaglótiti*, *zaglótati*, *zaglasiti* (se). V zadnji obliki nastopi verjetno delensko predakcentsko akanje in edino skupno izhodišče za vse te oblike more biti samo **glb-k-/glok-*, kar je dalo podaljšano s *s-* intensivum najprej **glæchnoti*. Psl. *s-* intensivum je ostal produktiven še dolgo po prehodu *-ks- > -ch-* in novejše **glæchsnoti* je dalo *gólsniti*, v polni *o-* jevski stopnji *-glositi* poleg *-glótiti* < **glok-t-i-ti*. Ide. **glek-* z ekspresivno nazalizacijo najdemo v ags. *clíngan* „spoprijeti, stisniti“, ag. *cling* „sprijeti, stisnuti, trdno držati“ ali brez nazalizacije v stnord. *kleggi* „kopica sena“ (o tem Pokorny, VWb 357).

Naravnost vsiljuje se domneva, da je treba s sln. *zagólniti* povezati tudi sln. *gólsa* „geusiae“ (< **glæchjā*). Res je blg. *guša* „golša“, ukr. *gusi* „oteklina“ enako kakor madž. *gusa* „golša“, differija, Adamovo jabolko“, alb. *gushë*, *gusha* „obradek“ izposojeno iz rum. *gușă* < lat. *geusiae* (madž. bolj verjetno iz sbh. *gùša*), dvomljivi pa so vsi poizkusi razlage za sln. *gólsa*, dial. tudi *guša* iz furl. *göse*, it. *gozzo* < lat. *geusiae*. Spoprijazniti se je treba

z dejstvom, da je v sbh. *gūša* sovpadlo dvoje homonimnih osnov, slovansko **glbchjā* in rom. *geusiae*, oboje z enakim pomenom.

Takšni pojavi so dokaj redki, vendar sbh. *gūša* ni osamljen primer. Tudi v sln. *bōgati*, *ubōgati* „biti poslušen, pokoren“ je po vsej verjetnosti sovpadlo dvoje raznorodnih osnov. Prva je izposojenka iz n. *folgen*, v 16. st. *folgati* (Megiser) poleg **bolgati*, kar je po metatezi **lbogati* dalo *ubogati*, dial. še *bougati* (Ramovš, HGr II 55). Druga pa je csl. *bogati* „servire“ (Miklošič, Lex. pal. 34), najbolj verjetno iz ide. **bhag-* „zuteilen“. Sln. *bōgati*, *ubōgati* „biti poslušen“ je brezaspektjni, kakor vsi izposojeni glagoli. Narečno in historično izpričana prefigirana kompozita tipa *iz-(pre-, po-, z-) bogati* pa tudi s pomenskimi odtenki pričajo za slovansko poreklo (o tem je izšla razprava gospe A. Šivic—Dular, JiS XVIII, st. 7—8, str. 281 d.).

Težave pa povzročajo v slovenščini zveneča sinonima h *gólša*, tako *golžún*, *golžúneč*, *góža* in *góňza*. Poleg tega najdemo tudi glagole kakor *gózati*, *gózam* „jesti brez apetita“, *gózniti*, *góznam* „srkniti, srebniti“, *gúzati*, *gúzam* „žvečiti z brezzobimi ustii“. S tem bi moglo biti sorodno slš. *glg* „požirek“, *glgat'* „mlaskati, cmokati“. Mühlenbach—Endzelin, LDW I 677 povezuje to z let. *guldzít* „hlastno, debelo požirati“, *guldziens* „cmokajoč požirek“, *gulgát* „rigati“, *gulgáties* „daviti se“ in dalje morda z norv. *gulka* „spahovati se“, šved. dial. *gylka* „goltati, bljuvati“ (Drugače o tem Bezzenger, BB XVIII 268; Zupitza, Germ. Gutt. 148 in Berneker, SEW I 367, ki povezujejo s tem n. dial. *kolken*, *kolksen* „klokotati, rigati“). Za sln. dial. *gózati* bi morali torej izhajati iz **gálg-s-ati* s prehodom *-gs-* > *-gz-* > *-z-*, prim. sln. *gavzati*, *gavzniti*, *guzniti* „poginiti, crkavati, utapljati se“ < **gab-s-ati* poleg *gábati* „poginjati, crkavati“ (iz **ghob-* je č. *zhebatí*, *zhebnući*, toda sln. *gábati* je lahko iz **ghob-*, prim. vzh. štaj. *pogánica* „gibanica“, kjer *-a-* ne more biti iz *-z-*). Seveda kaže r. *glochitáť* „srkatí, srebati“, da so osnove **gálk-*, **gláš-*, **glb-k-* in **gálg-* vplivale druga na drugo. Vendar kaže vse to sorodstvo, da je tudi pri sln. *golžún*, *golžúneč*, „golša“ glasoslovno in semantično mogoče izhajati iz praslovanske dediščine.

Nedvomno je pomanjkljiva vsaka etimologija, ki ne uopšteva vsega gradiva, ki ga je mogoče zbrati v slovanskih jezikih z vsemi semantičnimi posebnostmi. S pomočjo premalo upoštevanih južnoslovanskih paralel je mogoče dokazati dolgo vrsto zmotnih stališč pri severnih avtorjih. Tako na primer izvaja večina avtorjev splošnoslovansko *grōdъ* „prsi“ iz ide. **gurendh-* „napeti, kipeti“, prim. lat. *grandis* „velik, vzvišen“, gr. βρένθως „napuh“ (Pokorný, VWb 485; Vasmer, REW I 312 itd.). Samo Zubatý, JA XVI 393 je izhajal iz ide. **ger-* „zaokrožiti“, prim. lit. *grandis* „krožek, prstan“, kar vsi drugi avtorji odklanjajo. Vse te razlage izhajajo iz predstave ženskih prsi in nihče, niti Skok, ERHSJ I 627 se ni zamislil nad južnoslovanskim gra-

divom. V knjižni slovenščini je danes *grudi* (f. pl.) največkrat v pomenu „ženske prsi“. Toda sln. *grôd*, *grôdi*, *ogrôdi* pomeni pri človeku „thorax, prsni koš“, enako pri živalih, a tudi „rebra, poreberje, skelet“. Današnje knjižno sln. *ogrôdje* je celo „stavbna konstrukcija“. Sledovi teh pomenov, ki so v slovenščini podprt s številnimi historičnimi pričevanji, se najdejo tudi na severozahodnem srbohrvaškem ozemlju. Pri Belostencu je *grud* „thorax“, na otoku Braču je *gruda* „prsna kost“. Izhodni pomen psl. *grôd* se je torej razvil enako kakor psl. **p̄rsi* „grudi“, csl. *pr̄ssi*, r. dial. *perst* „konjski prsni koš“, sti. *páršu-* „rebro“, avesta *parasu-* „rebro“. Kakor je lit. *p̄r̄sys* lahko šaljiva oznaka za ženske prsi, je to funkcijo na slovenskem zahodu prevzelo *rebro*, kar lahko pomeni tudi ženske prsi (Rezija).

Sln. *ogrôdje* „stavbna konstrukcija“ se glasoslovno in pomensko polnoma ujema z lat. *grunda* „strešna konstrukcija“, sln. tudi *ogrêdje* „strešna konstrukcija“. Prim. tudi lit. *grandà*, lot. *gruðdi*, prus. *grandico* „mostnica“. Vse to je samo polna prevojna stopnja k splošnoslovanskemu *greda*.

Poseben problem pa predstavlja psl. *grôdž* „vzpetina, grič“, prim. p. *grąd* „gozdnat otok, poraščena vzpetina, suho mesto v močvirju“, r. *ogrûd* „grmada, grič“, č. dial. *hrûd* „sipina“, slš., br., ukr. *hrud* „vzpetina“. Iz slovanskih jezikov je tudi madž. *gorond* „vzpetina, grič“. Pri južnih Slovanih je *grud* „vzpetina, grič“ izpričano doslej samo v srednji Dalmaciji. Del avtorjev povezuje to z *grôd* „prsi“ (Berneker, SEW I 356; Ślawski, SEP I 342; Skok, ERHSJ I 627), drugi pa z nvn. *Grund*, isl. *grandi* „sipina“, stnord. *grunn* „plitvina“. Z e-jevsko stopnjo vokalizma pa ni samo r. *grjadá* „suho mesto v močvirju, sipina, poraščena vzpetina“, ampak tudi sln. *grede* (f. pl.) „sipine“. Tudi za sbh. mtpn. *Greda* navaja Šenoa, Nast. vjesnik IV 49 pomen „šumovita uzvisina na ravni“ (glej tudi Schütz, Geogr. Term. 79), kar je Skok prezrl.

Tudi pri splošnoslovanskih osnovah je treba pazljivo preiskati, v kakšnem medsebojnem razmerju so južnoslovanski in severnoslovanski semantični razvoji. V etimoloških slovarjih srečujemo vse preveč premalo kritičnih aplikacij. Slovanska selitev na jug ni bila enkratna, ampak je bil to poltisočletni proces. Drobci praslovanskih plemen so se v različnih razmerjih mešali med seboj in zelo redke so leksične, semantične ali besedotvorne posebnosti kateregakoli severnoslovanskega predela, ki jih ne bi zasledili na jugu. Pogosto celo večkrat s presenetljivimi areali. Za slovenščino lahko dokažemo, da so bili zadnji prišleki s severa vzhodni Slovani, ki so dosegli predgorja Alp šele okoli leta 900. Verjetno so bili to begunci, ki so se umikali pred Madžari.

PSL. apelativ **bolna*, r. *bolonъ*, *bolonje* „poplavam izpostavljen svet“, ukr. *bolónyje* „log“, br. *bolóna* „odprt prostor pred vasio“, p. *blonie*, *blóni*,

blonia „trata, pašnik“, č. *blana* „log“, gl. *blóňk* „majhen pašnik“, dl. *blomje* „ruša“ je na jugu izpričano samo v blg. *blaná* „ravninica, ruša“ in v sbh. kajk. hidronimih *Blana*, *Blanica*, 1256 *Blanice*, 1278 *Blanych* ter toponim *Blanje* (Dickenmann, Hydronymie des Savesystems I 54) in nedaleč odtod sln. hidronim *Blanca*, 1441 *die Blanitz*, *Blančica* in toponima *Blanca*, 1309 *inferius Blanitz*, *Zablanca*, 1309 *Blanitz superior* (Bezlaj, Slovenska vodna imena I 66).

Toda na južnih obrobnikih Pohorja je nekaj večjih in manjših podzemskih jam, v katerih se zadržuje voda z imeni *Belojáča*, *Balojáča*, *Balujáča*. Lokalno izročilo trdi, da *belojača* pomeni „vodna jama“. Dialektična glasoslovna analiza nas pripelje do enega samega možnega izhodišča **boloń* + *ača* (prim. *vrtiča*, *globača*). Suponirati moramo vzhodnoslovansko polnoglasje, ki se je nadalje razvijalo po slovenskih glasoslovnih zakonih. Tudi besedotvorna oblika **bolnī* je vzhodna (štajersko nazalno -j- je refleks za -ń-), medtem ko so migracije pred metatezo likvid (ca leta 800) prinesle s seboj zahodno obliko **bolna*.

Na ozemlju istega dialekta je razširjen apelativ *gorica* „ograja za svinje“. Semantično pri tem ne moremo izhajati iz *gora*, *gorica*, ampak je treba suponirati zgodnje vzhodnoslovansko **gorodjica*, kar je dalo v nadaljem slovenskem razvoju **gorojica* in nato po kontrakciji *gorica*. To razlago podpira tudi v eni sami vasi na Pohorju izpričani sinonim *zorica* „ograja za svinje“. Rusko *ozoród*, *zoród* pomeni sicer danes „lesa za sušenje“, podobno tudi ukr. *ozoród* in br. *azaród*, toda lit. *žarđys* in strpus. *sardis* je tudi „ograjen prostor za konje, ograjen vrt“, prim. tudi frigijsko *zordum* poleg *gordum* „grad“. Torej je sln. *zorica* < **zorojica* < **zorodjica*.

Podrobni študij srbohrvaške leksičike bo prej ali slej moral ugotoviti analogne pojave. Za slovenščino lahko že danes dokažemo, da so različni migracijski tokovi prinesli s seboj ne samo vrsto leksičnih posebnosti in semantičnih razlik, ampak tudi že glasoslovne dublete, ki jih ni mogoče pojasniti s kasnejšim narečnim razvojem. Po dosedanjih izkušnjah proučevanja slovanskih jezikov ni bil indoevropski prevoj v času po razselitvi Slovanov več besedotvorno produktiven. Če je razen splošnoslovanskega *gromž* izpričano sbh. kajk. *grm* (Habdelić) in blg. *gr̩m*, *gr̩mtš*, *gr̩mel*, je to nedvomno refleks za psl. **gr̩mž*, ki pri severnih Slovanih ni izpričan kot apelativ; p. dial. *grzym* in slovinsko *grám*, *gràm* kaže na izhodno **grimž*. Podaljšana redukcijska stopnja je na jugu zastopana samo v sln. *grimat* in sbh. čak. *grimat* (r. csl. *grimat*, č. *hřímati*, gl. *hrimac̄*, dl. *grimas̄*).

Zelo redko, naravnost izjeme so v južnoslovanskih jezikih osnove brez paralel pri romanskih, germanskih, albanskih, grških, madžarskih in drugih sosedih, za katere ne bi prej ali slej našli ekvivalente po bližnjem ali daljnem

slovanskem svetu. Sln. *gániti, gánim* „prevarati, ogoljufati“, tudi *ganováti, ganújem* so v prejšnjem stoletju obravnavali kot izposojenko iz it. *ingannare*. Mak. dial. *gava* „vara“, *gavanje* „prevara“ in blg. *gabna, gábam, gábvam* v istem pomenu naredi dovolj prepričljivo slovansko rekonstrukcijo **gabnōti*, kar povezujejo preko poljskega pomena *nagabać, nagabnać* „nagajati, dražiti“ s severnoslovanskim *gabati* „grabiti, nadlegovati, biti nasilen“, lit. *gobētis* „biti pohlepen“. Ta izhodni pomen je doslej na jugu izpričan samo v sln. *gajicēn* „pridobiten“ (< **gabtičen*).

Izšolanemu slavistu menda ne bi smelo biti pretežko povezati sbh. *gūmati, gūmām* „goltati, naglo jesti“ s sln. *glométi, glomím* „biti pogolten, pohlepen, hlastati po jedi“. Skok, ERSHJ I 632 je to paralelo prezrl; bliže kakor stvn. *gouma* „pojedina, gostija“ (tako razлага Berneker, SEW I 362) ali po Skoku **gl̥t̥n̥z* „golten“ je č. *hlobiti* „prosjačiti“ z dokaj pogostno zamenjavo *-b-* : *-m-* (prim. *gumno* : *gubno* itd.).

Nedvomno bi stalno in intenzivno sodelovanje južnoslovanskih leksikologov vseh vrst znatno pospešilo počasno in zamudno raziskovanje problematike podedovanih praslovanskih osnov. Etimologi sami pogosto ne zmorejo vsega sami, žal pa je tudi vse preveč slavistov leksikologov, katerim pomeni beseda samo orožje za poglabljanje nacionalnih diferenciacij.